

Bożena Zboina¹, Ilona Wieczorek²

Przemoc domowa wobec kobiet

Streszczenie

Przemoc wobec kobiet jest ważnym problemem społecznym. Dotyka różnych środowisk i niestety nadal bywa w wielu przypadkach skrywana przed otoczeniem. Tym bardziej należy zabierać w tej kwestii głos. Przemoc wywołuje bolesne skutki zarówno w sferze fizycznej, jak i psychicznej ofiary. Osoby takie należy otoczyć pomocą, ale warto również zgłębiać wiedzę na temat przemocy.

Artykuł ukazuje przyczyny, rodzaje i skutki przemocy wobec kobiet. Przy tej okazji zwrócono także uwagę na fazy przemocy, osobowość sprawcy i czynniki wywołujące przemoc. Wskazano również na formy pomocy kobietom.

Słowa kluczowe: przemoc, przemoc wobec kobiet, fazy przemocy, przyczyny i skutki przemocy, przemoc fizyczna, przemoc psychiczna

Domestic violence against women

Summary:

The violence against women is a vital social problem. It concerns various environments and, unfortunately, is in many cases hidden from the environment. That is one, it is crucial to speak about it. The violence brings painful results both in the physical and psychological spheres of the victim life. These people should be taken care of, however, the knowledge concerning this issue should be enlarged.

The article shows the reasons, types and results of violence against women. Moreover, the phases of violence, the personality of the offender and the factors causing violence are discussed. Various forms of help for women are also presented.

Key words: violence, violence against women, phases of violence, reasons and results of violence, physical violence, psychological violence

Pojęcie przemocy domowej

Przemoc należy traktować jako specyficzną relację interpersonalną, angażującą osobę sprawcy i ofiary. Relację tę cechuje wysoki stopień niesymetryczności w zakresie posiadanej władzy i okazywanej przewagi siły. W

¹ dr hab., Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Św. Wydział Pedagogiki i Nauk o Zdrowiu

² Studentka kierunku Pedagogika

*konsekwencji istniejącej nierównowagi sprawca wywołuje cierpienie u ofiary, godzi w jej prawa, dobra osobiste – w szczególności w jej zdrowie i życie*³.

Pomimo częstego występowania tego zjawiska, cała prawda o przemocy domowej z trudem dociera do świadomości społeczeństwa. Cały czas w opinii społecznej istnieją mity (fałszywe i błędne przekonanie) jak chociażby ten, że zjawisko to występuje jedynie w rodzinach patologicznych i biednych, a także nie powoduje poważniejszych skutków.

*Badania i obserwacje z ostatnich lat ujawniły, że zjawisko przemocy nie dotyczy jedynie rodzin z tzw. marginesu społecznego, istnieje niezależnie od wykształcenia, pozycji społecznej czy zawodowej członków rodziny, czyli dotyczy ono rodzin z różnych środowisk społecznych*⁴.

W literaturze z zakresu psychologii przemoc znana jest już od ponad pół wieku⁵. Z psychologicznego punktu widzenia zjawisko przemocy wobec kobiet można postrzegać jako *sytuację skrajnie urazową wywołaną celowym i długotrwałym działaniem partnera*⁶. Psychologowie społeczni definiują działania agresywne jako zachowania mające zamierzone spowodowanie cierpienia fizycznego lub psychicznego drugiej osoby⁷. Akty przemocy są więc sposobem na osiągnięcie przez sprawcę określonego celu, czyli wymuszenie u innych szczególnie słabszych zachowań dla tej osoby poniżających⁸.

³ S. Pawlas-Czyż, D. Trawkowska, *Istota przemocy interpersonalnej- praca socjalna z ofiarą i sprawcą*, „Praca Socjalna 4”, październik-grudzień 2002, s. 42.

⁴ *Niebieska linia*, Dwumiesięcznik poświęcony problematyce przemocy, 1/48/2007, s. 7.

⁵ A. Brzezińska, *Jak rodzi się agresja?* [w:] *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy*, A. Brzezińska, E. Honorowska (red.), Scholar, Warszawa 2007, s. 107.

⁶ I. Rajska - Kulik, *Kobiety maltretowane w związkach- czy posiadane przez nie zasoby versus deficyty osobiste wpływają na pomoc, którą otrzymują*, „Chowanna”, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 40.

⁷ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna. Wybór tekstów*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 235.

⁸ A. Widera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie z pokolenia na pokolenie*, Wyd. Difin, Warszawa 2010.

Przemoc burzy obraz życia osoby maltretowanej, odbiera poczucie bezpieczeństwa i zaufania do siebie. Kobieta przekonana jest, że taki jest jej los, na który sobie sama zasłużyła, co wywołuje u niej poczucie winy. Oskarżenie siebie samego sprawia, że ofiara przemocy nie dostrzega własnej krzywdy i nie jest w stanie szukać nigdzie pomocy⁹.

Istotą przemocy domowej jest więc pokaz i wykorzystywanie siły bądź władzy w sposób taki, aby nie krzywdził on innych członków rodziny¹⁰. Za przemocą stoją niemoc bądź obawa przed niemocą. Przemocy dokonują ci, którzy są słabi¹¹.

Przemoc wobec kobiet jest problemem często ukrywanym, na szczęście coraz większa liczba ofiar decyduje się poruszać dyskusje na temat przemocy wobec. Problemy z dokonywaniem pomiaru przemocy domowej wynikają z faktu, że dotyczy to prywatnej sfery człowieka. Ludzie bardzo często wstydzą się oraz czują strach przed ujawnieniem danych personalnych swojego sprawcy¹².

Przemoc wobec kobiet przybiera różne formy oraz oblicza. Mężowie, konkubenci oraz partnerzy życiowi kobiet znęcają się nad nimi. Ze względu na sposób stosowania przemocy można wyróżnić kilka jej form.

Przemoc fizyczna - najczęściej wiąże się z naruszeniem ciała drugiej osoby, użycie siły, czego rezultatem mogą być zranienia¹³ przemoc ta pozostawia po sobie ślady, obrażenia na ciele w wyniku uderzenia. Przemoc fizyczna w

⁹ A. Czarnecka, *Alkohol Alkoholizm i Przemoc*, Wyd. Polihymnia, Lublin 2004, s. 17.

¹⁰ M. Szpringer, E. Laurman-Jarząbek, A. Drapała, *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie. Diagnoza i propozycje rozwiązań systemowych w środowisku lokalnym*, Wyd. Akademia Świętokrzyska, Kielce 2005, s. 37.

¹¹ J. Mellibruda *Istotą przemocy jest sprawowanie kontroli*, „Świat Problemów” 2005, nr 2.

¹² S. D. Herzberger, *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*, PARPA, Warszawa 2002, s. 69.

¹³ H. D. Sasal, *Przewodnik dla procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wyd. PARPA, Warszawa 2005, s. 28.

rodzinie przybiera różnorodne formy zachowania, które występują w różnych postaciach. Mówiąc o zjawisku przemocy w rodzinie można wyróżnić jej odmianę czynną i bierną.

Przemoc czynna - do form przemocy fizycznej czynnej zaliczamy wszystkie formy bicia drugiej osoby: klapsy, uderzenie, gryzienie, kopanie, szarpanie, rzucanie przedmiotami w ofiarę, ciągnięcie za włosy, zadawanie ran, przypalaniem papierosami, duszenie, czasami również z użyciem niebezpiecznych narzędzi, co może doprowadzić nawet do śmierci. Są to sytuacje, kiedy złość sprawcy skierowana jest wprost na ofiarę i kiedy to agresor podejmuje działanie krzywdzące fizycznie, psychicznie i seksualnie, tj. szarpanie, kopanie, policzkowanie, duszenie, rzucanie przedmiotami w ofiarę.

Przemoc bierna - do form przemocy fizycznej biernej zalicza się: groźby, wymuszenie, zakaz wypowiedania się, zakaz chodzenia, załatwiania swoich potrzeb fizjologicznych, areszt domowy, ograniczenie dostępu do przygotowania posiłków¹⁴. Są to również różnego rodzaju zaniedbywania fizyczne, psychiczne, seksualne bądź ekonomiczne. Przejawia się w postaci np. zakazu mówienia, chodzenia, areszt domowy, ograniczanie drugiej osoby¹⁵.

Kobiety bite przez swojego partnera często popadają w depresję, niemoc, tracą szacunek do siebie samej, wiarę w swoje możliwości, często same nie dają sobie rady z rozwiązywaniem swoich problemów. Przemoc fizyczna może występować w każdych warunkach naszego społeczeństwa. Nie jest to zależne od pozycji społecznej czy od wykształcenia rodziny. W środowiskach o wysokiej pozycji społecznej często spotykamy się z przemocą w „białych rękawiczkach”. Jest to przemoc niepozostawiająca widocznych śladów. W swoich środowiskach rodziny te uznawane są za idealne, dlatego nikt z

¹⁴ E. Lisowska, *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Wyd. Akademia Świętokrzyska, Kielce 2005, s. 20-21.

¹⁵ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie - teoria czy rzeczywistość*, Wyd. „Śląsk”, Warszawa 2002, s. 41.

otoczenia nie ma świadomości, że w takiej rodzinie może rozgrywać się prawdziwy dramat. Natomiast w środowiskach o niższych statusach społecznych o wiele częściej spotyka się przemoc wobec żon w formach, które mają gwałtowny przebieg. Przemoc ta jest przepełniona atakami złości, brutalności i agresji.

Większość ofiar przemocy fizycznej doznaje jej bardzo dużo razy przez bardzo długi czas. Przemoc ta rzadko występuje sama, lecz powiązana jest z innymi typami przemocy¹⁶. Przemoc psychiczna natomiast nie pozostawia na ciele fizycznych śladów, ale wywołuje złe emocje, tj.: lęk, niepokój, poczucie braku miłości, chęć zemsty na sprawcy, sprzeciw¹⁷. Przemoc psychiczna jest to działanie, które narusza mechanizm psychiczny ofiary np. naśmiewanie się, poniżanie drugiej osoby, groźby w kierunku drugiej osoby, szantaż emocjonalny, izolowanie osób, choroby psychiczne i tym podobne. Obrażenia psychiczne powodują pogorszenie możliwości intelektualnych oraz psychicznych jednostek¹⁸.

Przemoc psychiczna stosowana wobec kobiet polega na stosowaniu przez sprawcę całkowitego kontrolowania jej. Sprawca przemocy wymaga od ofiary, by ta była im cały czas posłuszna i lojalna, rezygnując przy tym ze wszystkich innych związków. Sprawca dąży do tego, by swoją ofiarę odizolować od innych ludzi, od wsparcia materialnego oraz emocjonalnego.

Szantaż emocjonalny to ogromna forma manipulacji, polega na tym, że bliskie nam osoby grożą nam, że nas ukażą, jeśli nie zrobimy tego, czego oni sobie życzą¹⁹.

¹⁶ M. Pietruszka, *Przemoc- wyzwanie dla świata*, „Niebieska Linia” 2002, nr 6.

¹⁷ W. Kołakowska, *W kręgu agresji, przemocy i brutalizacji życia. Wybrane zagadnienia*, Szczytno 2004, s. 453.

¹⁸ M. Halicka, J. Halicki, *Przemoc wobec ludzi starszych. Na przykładzie badań środowiskowych w woj. podkarpackim*, wyd. Temida, Białystok 2010, s. 19-23.

¹⁹ S. Forward, D. Frazie, *Szantaż emocjonalny*, przekład M. Trzebiatowska, GWP, Gdańsk 2005, s. 12.

Kobiety, które są maltretowane psychicznie przez mężczyzn, nie umieją uwolnić się od swojego męża z przyczyn psychologicznych, ekonomicznych oraz społecznych. Mężczyźni często śledzą swoje żony z zazdrości, sprawdzają jej listy i telefony, zachowanie takie powoduje, że ofiara przemocy czuje się w swoim domu jak w więzieniu. Partner bardzo często zarzuca swojej partnerce niewierność wobec niego i żąda dowodów niewinności.

Dręczyciel o wiele częściej grozi swoim ofiarom śmiercią bądź okaleczaniem niż stosuje wobec nich przemoc fizyczną. Wiele kobiet opowiada, jak ich oprawca groził im, że w razie ucieczki zabije dzieci, rodzinę bądź znajomych, którzy oferowali jej jakąkolwiek pomoc²⁰. Bardzo często ofiary poddawane psychicznemu znęcaniu się powoli zmieniają o sobie zdanie, stają się one coraz mniej skuteczne w obronie swoich praw, wątpią w to, że należy im się szacunek²¹. Kolejnym rodzajem przemocy jest przemoc seksualna.

Przemoc seksualna (wykorzystywanie seksualne) jest to bezpośrednie użycie siły fizycznej, groźby celem zmuszenia kobiety do kontaktu seksualnego wbrew jej woli, kontynuowanie zbliżenia seksualnego nawet wtedy, kiedy kobieta nie jest tego w pełni świadoma, krytykowanie oraz wyzywanie kobiety obelżywymi wyzwiskami w sferze seksualnej. Przemoc ta często współwystępuje z fizycznym lub psychicznym znęcaniem się.

Przemoc seksualna w różnych kulturach nie jest ujęta jako forma maltretowania, lecz normalnego traktowania kobiet przez mężczyzn. Towarzyszą jej zazwyczaj choroby psychiczne bądź uzależnienia, dlatego najczęściej do przemocy seksualnej dochodzi w rodzinach, gdzie mężczyzna uzależniony jest od alkoholu bądź ma zaburzenia osobowościowe.

²⁰ J. Lewis-Herman, *Przemoc-uraz psychiczny i powrót do równowagi*, GWP, Gdańsk 2000, s. 88.

²¹ B. Pilewska-Zajac, *Przemoc w rodzinie*, „Świat problemów” Warszawa 2011, nr 2 (217), s. 8.

Przemoc seksualna narusza nie tylko granice psychologiczne człowieka, ale również jego sferę intymności. Ta forma jest chyba najbardziej krzywdząca ze wszystkich aktów przemocy, ponieważ skupia komponenty psychiczne i fizyczne²².

Ogromna liczba sprawców przemocy seksualnej doznawała przemocy w dzieciństwie. Dlatego przestępcze zachowania sprawców przemocy to często sposób na rozwiązywanie według nich problemów z przeszłości²³. Natomiast ogromna liczba kobiet uświadamia sobie, że stała się ofiarami gwałtu ze strony partnera czy męża dopiero podczas spotkań ze specjalistą, tj. psychologiem, seksuologiem, kiedy kobiety próbują wyjść z depresji i odzyskać sens życia. Gdy partner nie używa wobec kobiety siły fizycznej, kobiecie trudno zrozumieć, że stała się ona ofiara przemocy seksualnej²⁴.

Istnieje też przemoc ekonomiczna.

Przemoc ekonomiczna/materialna polega na odbieraniu zarobionych pieniędzy, uniemożliwianiu podjęcia pracy zarobkowej przez drugą osobę, niezaspokajanie podstawowych materialnych potrzeb rodziny, itp.²⁵

Jest to także każdego rodzaju zachowanie, które ma na celu ekonomiczne uzależnienie między ofiarą a sprawcą. Do przykładowych działań zaliczyć można: zabieranie zarobków, kart kredytowych, zakazywanie podjęcia lub chodzenia do pracy, niszczenie rzeczy osobistych, kontrolowanie wydatków, zmuszanie do zawierania zobowiązań finansowych²⁶.

²² D. Rode, *Gwałt w związku małżeńskim*, „Chowanna”, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 51.

²³ K. Fenik, *Terapia sprawców przemocy seksualnej*, „Niebieska Linia” 2002, nr 3.

²⁴ M. Jaroszewska, *Przemoc ma różne odmiany*, „Niebieska Linia” 2000, nr 2.

²⁵ H. D. Sasal, *Przewodnik do ...*, op. cit., s. 28-29.

²⁶ E. Jaworska, E. Lorenc. *Niezbędnik prokuratora*, Warszawa 2009, s. 29-30.

Tabela 1 Klasyfikacja dwuczynnikowa przemocy w rodzinie z przykładami jej głównych form.

	Przemoc fizyczna	Przemoc psychiczna	Przemoc seksualna
Aktywne nadużycia	Obrażenia, które nie są skutkiem wypadku Zniewolenie z użyciem siły i uwięzienie	Poniżenie. Nadużycia emocjonalne Pozbawienie środków materialnych	Kazirodztwo. Napad i gwałt
Bierne zaniechanie	Brak opieki zdrowotnej Fizyczne zaniechanie	Nieokazywanie uczuć Lekceważenie emocjonalne Lekceważenie potrzeb materialnych	Brak należytej opieki Prostytucja

Zródło: K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, wydawnictwo PARPA, Warszawa 1999, s. 25.

Przemoc przybiera formę aktywną lub pasywną. Przemoc aktywna bezpośrednio dotyczy ofiar, natomiast przemocą pasywną są zaniechania, unikanie relacji i brak zainteresowania ofiarą.

Fazy i cykle przemocy

Chcąc lepiej przedstawić przemoc domową oraz trudności będące skutkiem podjęcia decyzji o przerwaniu zjawiska przez osoby doznające przemocy, wymagane jest poznanie cykli przemocy. Większość osób doświadcza omawianego problemu w sposób powtarzający się. Obecność cykli daje podstawę do wyjaśnienia zachowania bezradności²⁷.

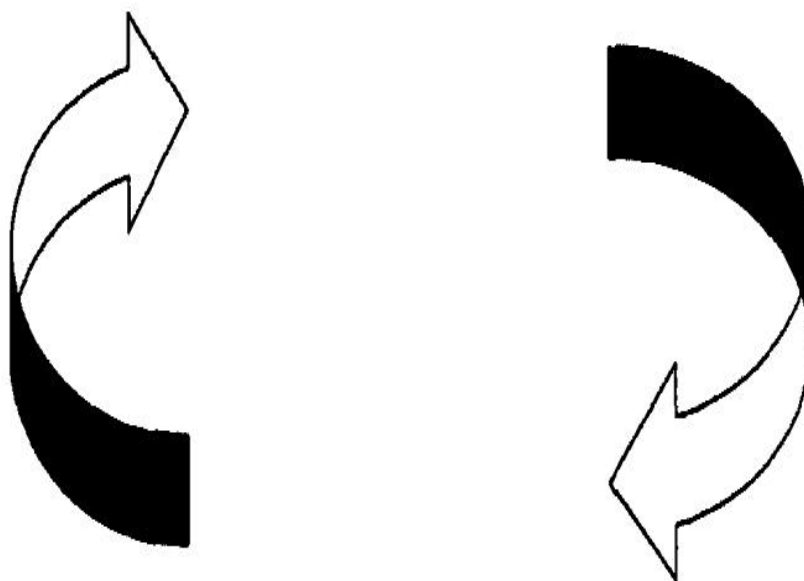
J. Mellibruda wyróżnia trzy podstawowe formy przemocy domowej:

²⁷ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2006, s. 116.

Faza gwałtownej przemocy:
(kłótnia, walka, złość, strach, lęk)

Faza miodowego miesiąca
(poczucie winy sprawcy, obietnica poprawy)

Faza narastania napięcia
(frustracja, stres, słaba komunikacja, napięcie)

Rycina 1 Błędne koło przemocy

Źródło: Materiały szkoleniowe Ogólnopolskiego Porozumienia Osób, Instytucja i Organizacja Pomagająca Ofiarom Przemocy w Rodzinie Niebieska linia

- Faza narastania napięcia - faza ta stanowi sam początek cyklu przemocy, obejmuje zachowania partnera takiej jak złość, gniew, nieprzyjemność w kontaktach z nim. Często przy tego rodzaju fazie dochodzi do spożycia alkoholu bądź różnych środków odurzających. Partner coraz

częściej nie panuje nad sobą, przy czym wywołuje kłótnie, konflikty, w wyniku czego zaczyna pojawiać się agresja. Ofiara stara się dostosować do sytuacji, ulega partnerowi i stara się być dla niego miła. Przyczyny tej fazy mogą tkwić poza rodziną, czasem są to drobne błahostki, jakieś nieporozumienia powodujące ciągły wzrost napięcia²⁸. W fazie tej u niektórych kobiet występują dolegliwości fizyczne np. ból głowy, brak apetytu czy bezsenność. Inne kobiety zaś stają się nadpobudliwe i niespokojne. Często zdarza się, że kobiety same wywołują awantury domowe, żeby miały już to za sobą.

- Faza ostrej przemocy - sprawca staje się katem, następuje wybuch emocji, złości często jest to zachowanie niekontrolowane. Partner staje się gwałtowny, wpada w furię a skutkami mogą być obrażenia na ciele ofiary. Przyczyną nasilenia są zazwyczaj jakieś drobiazgi. W trakcie ataku przemocy ofiara stara się powstrzymać partnera, choć czuje się bezradna, nie mogąc powstrzymać jego gniewu. Ofiary często w tej fazie muszą uciekać z domu, niekiedy pod wpływem ogromnych emocji ofiary decydują się na wezwanie policji, albo złożenie skargi na sprawcę przemocy²⁹. Często zdarza się, że po zakończeniu interwencji domowej, ofiary pozostają sam ze sprawcą.

- Faza miodowego miesiąca - sprawca przemocy odczuwa skruchę, obiecuje poprawę i gwarantuje, że więcej tego nie zrobi. Ofiary najczęściej wierzą sprawcy i pozostają przy nim. Najczęściej stara się wytłumaczyć swoje zachowanie. Okazuje ciepło dla ofiary, przynosi jej prezenty. Ofiara wierzy w poprawę zachowania sprawcy, zaczyna się czuć przy nim bezpieczna i akceptowana. Często wycofują wcześniej złożone skargi, wierzą, w dobre zamiary sprawcy. Sprawca jednak nie wytrzymuje w roli dobrej osoby i cały cykl zaczyna się od początku.³⁰ Jeżeli w rodzinie już raz doszło do przemocy,

²⁸ H. D. Sasal, *Przewodnik dla procedury interwencji...*, *op. cit.*, s. 29.

²⁹ A. Drażek, E. Drażek, *Patologie naszych czasów*, Wyd. Prymat, Białystok 2007, s. 16.

³⁰ H. D. Sasal, *Przewodnik dla procedury interwencji...*, *op. cit.*, s. 30.

zjawisko to będzie się powtarzało, dopóki nie nastąpi interwencja z zewnątrz.

Przyczyny przemocy wobec kobiet

Przyczyny przemocy mogą mieć bardzo różny charakter, dlatego bardzo często trudno stwierdzić, dlaczego są rodziny, gdzie przemoc występuje na porządku dziennym, natomiast w innych rodzinach nie występuje w ogóle. Sprawcą przemocy w rodzinie jest najczęściej osoba, która poprzez swoje agresywne zachowanie, chce pokazać swoją dominację, ukryć swoje kompleksy, wyładować frustrację. Agresorem przemocy może okazać się zarówno urzędnik, lekarz, naukowiec, jak i rolnik czy bezrobotny. Kobiety rzadziej popełniają tego typu przestępstwa³¹.

Można wyróżnić następujące podejścia do przemocy:

- intraindywidualne - podkreślające znaczenie czynników psychopatologicznych osobowościowych, neurologicznych oraz fizjologicznych;
- socjokulturowe - mieszcząca w sobie systemową teorię rodziny, socjologiczną teorię funkcjonalną, strukturalną czy koncepcje feministyczne;
- społeczno-psychologiczne - należą do niego teorie społecznego uczenia się i modelowania roli oraz teorie frustracji-agresji i konfliktu³².

Do przyczyn przemocy na pierwszym miejscu zaliczamy niedojrzałość emocjonalną, nadmierną koncentrację na sobie³³, zbyt młody wiek, brak umiejętności oraz wiedzy na temat wychowania i życia w rodzinie, zdarza się, że w niektórych przypadkach przemoc zostaje wyniesiona z domu rodzinnego sprawcy. Jeżeli kogoś w domu bito i ubliżano mu, najczęściej sam bije i ubliża

³¹ A. Woźniak- Krakowian, *Przemoc wobec rodziny. Próba psychologiczno-socjologicznego portretu sprawcy przemocy w rodzinie*, [w] G. Poraj, J. Rostowski (red), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.

³² W. Badura-Madej; A. Dobrzyńska-Masterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wyd. UJ, Kraków 2000, s. 17-18.

³³ I. Wiciak, M. Baranowska, *Wybrane patologie społeczne. Uwarunkowania, przejawy, profilaktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2009, s. 20.

swoim partnerkom, współmałżonkom i dzieciom, stając się tym samym prześladowcą.

Przyczyną przemocy mogą być również konflikty rodzinne.

Ogromne znaczenie w przyczynach przemocy są bardzo często alkohol i narkotyki. Spożywanie ich zaburza moralną ocenę czynów, co ułatwia sprawcy przekraczanie granic i prowadzi do przemocy. Większość osób uzależnionych staje się więc sprawcą przemocy³⁴.

Badania prowadzone wśród przypadków zgłaszanych do Ogólnopolskiego Telefonu dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” czy w placówkach odwykowych Instytutu Psychologii Zdrowia dowodzą, że około 70% do 80% żon alkoholików doświadczyło różnego rodzaju przemocy ze strony męża³⁵.

Kolejnym powodem stosowania przemocy jest bardzo duża liczba bezrobocia, kryzys ekonomiczny, brak wsparcia społecznego, coraz częstsze emigracje oraz zmiany miejsca zamieszkania. Należy też wspomnieć o izolacji społecznej rodziny, kłopotach małżeńskich oraz maltretowaniu wzajemnym małżonków.

Zjawisko przemocy domowej jest również skutecznym sposobem kontrolowania i podporządkowania sobie pozostałych członków rodziny. W Polsce cały czas mamy zbyt niską wykrywalność zjawiska przemocy domowej, zdarza się, że bardzo często nikt nie wie, co dzieje się za „zamkniętymi drzwiami mieszkania”.

³⁴ B. Pilewska-Zajęc, *Przemoc w rodzinie*, „Świat problemów” Warszawa 2011, nr 2 (217), s. 6.

³⁵ S. Badora, B. Czeredredka, D. Marzec, *Rodzina i formy jej wsparcia*, Oficyna Wydawnicza „IMPULS”, Kraków 2001, s. 61.

Mężczyznę, który dokonuje aktów agresji i przemocy, charakteryzuje brak kompetencji społecznych, brak umiejętności komunikowania się z drugą osobą³⁶.

Konsekwencje stosowania przemocy mają głęboki charakter wykraczający poza zdrowie i szczęście jednostek. Życie w związku, gdzie mężczyzna stosuje przemoc wobec kobiety, wpływa na złe poczucie własnej wartości kobiety oraz jej zdolność do uczestnictwa w życiu. Kobiety doświadczające przemocy często nie są zdolne do dbania o siebie czy też o swoje dzieci, nie dążą do kariery czy chociażby podjęcia pracy zawodowej³⁷.

Przemoc w rodzinie może być dokonywana przez sprawców, którzy mają nieprawidłową osobowość, określani są oni mianem psychopatów. Większość ludzi uważa ich za jednostki społecznie, które są nieprzystosowane, naruszające normy społeczne, moralne i prawne. Są oni najczęściej niezdolni do miłości, lojalności i uczciwości. Ich zachowanie często powoduje konflikt z otoczeniem. Odznaczają się tym, że są impulsywni, egoistyczni, nieodpowiedzialni i niezdolni do przeżywania poczucia winy³⁸.

Skutki przemocy wobec kobiet

Kobiety bardzo często latami znoszą upokorzenia, jakie spotykają je w domu rodzinnym. Zazwyczaj wtedy, kiedy są uzależnione finansowe od swoich mężów, partnerów³⁹.

Skutki doświadczania przemocy w rodzinie są bardzo rozległe. Można je podzielić na:

³⁶ M. Makara-Studzińska, R. Turek, G. Iwanowicz-Palus, *Ofiara-agresor, kobieta czy mężczyzna?*, „Zdrowie Publiczne” 2005, Nr 4, s. 578.

³⁷ Ibidem, s. 578.

³⁸ S. Kluczyńska, *Zrozumieć sprawców przemocy*, Niebieska Linia” 1999, nr 3, 10-15, s. 11.

³⁹ T. Bielecki, *Kto powinien obawiać się nowelizacji ustawy o przemocy w rodzinie*”, „Świat problemów”, Warszawa 2010, nr 5 (208), s. 7.

- fizyczne – otarcia i obrzęki na całym ciele, wybroczyny pod skórą, rany otwarte w nietypowych miejscach, blizny, złamania kości, oparzenia, duża wrażliwość na dotyk, widoczne problemy w chodzeniu, siadaniu.
- zdrowotne – bóle głowy, migreny, nadpobudliwość, bóle szyi, pleców, częste poczucie bezsenności, zmęczenia, palpacja serca, zaburzenia w układzie pokarmowym (bóle brzucha, biegunka, kolka, wrzody) zaburzenia miesięczkowe.
- psychologiczne – zaburzenie pamięci, napięcie psychiczne, zaburzenia koncentracji, chwiejność emocjonalna, niepokój, lęk napady paniki, depresja, poczucie winy, niskie poczucie własnej wartości, wybuchy złości, przejawy agresji, próby i myśli samobójcze, nieufność, wrogość, nadużywanie alkoholu, leków, narkotyków.

Jeśli chodzi o reakcje ofiar na przemoc, to najbardziej naturalną z nich jest wyparcie tejże przemocy ze świadomości. Czasami akty przemocy są tak drastyczne i straszne, że trudno jest mówić o nich głośno. U ofiar przemocy pojawia się konflikt pomiędzy chęcią zaprzeczenia traumatycznym wydarzeniom a silnym pragnieniem powiedzenia o tym. W skutek tego konfliktu powstaje uraz psychiczny. Ofiary przemocy opowiadają o niej w sposób emocjonalny, niechronologicznie, nieskładnie; ich wypowiedzi często zawierają sprzeczności oraz sporo luk. Wszystko to sprawia, że ich zeznania nie są wiarygodne. W większości przypadków jest jednak tak, że ofiara woli zachować swoje przeżycia w tajemnicy i wtedy historia traumatycznych przeżyć przejawia się w postaci symptomów.

Osoby doznające przemocy mogą ponieść śmierć w wyniku aktów przemocy, samobójstwa spowodowanego depresją, stresem związanym z przemocą.

Sprawcę przemocy dręczy czasem poczucie winy, niekiedy podejmuje próby doraźnego naprawienia szkody. Jednak przemoc domowa niestety rzadko jest wydarzeniem jednorazowym, lecz powtarza się wielokrotnie⁴⁰.

Sytuacje związane z zagrożeniem, gwałt czy przemoc ze strony partnera mogą spowodować rozległe i długotrwałe następstwa w życiu psychicznym ofiar⁴¹.

Skutkiem przemocy mogą być zaburzenia kontaktu, regresja, a także charakteropatie, wrogość wobec otoczenia czy skłonność do przestępczości. Nie wszystkie ofiary reagują na przemoc w ten sam sposób. Na to, w jakim stopniu ofiara jest odporna na uraz psychiczny, wpływa wiele czynników wrodzonych, także sytuacja rodzinna oraz to, czy przemoc zaistniała raz czy wiele razy. Wielkie znaczenie dla powstania zaburzeń psychicznych ma powtarzanie się traumatycznego doświadczenia. Ofiary przemocy nieświadomie ulegają potrzebie powtarzania urazów psychicznych. Wyszukują one bądź prowokują sytuacje, które dostarczą im podobnych złych emocji. Często po zakończeniu jednego traumatycznego związku wchodzi w kolejny – taki sam. Jest to ciągle nieświadome wchodzenie w rolę ofiary. Wiąże się to również z autoagresją. Kolejnym ważnym psychicznym mechanizmem jest przejmowanie niektórych cech i zachowań sprawcy. Ofiara, chcąc znaleźć ujście dla negatywnych emocji nagromadzonych poprzez zadawaną jej przemoc, nieświadomie staje się katem. Swoją agresję może skierować wtedy wobec swoich dzieci. Poszkodowana osoba skazana jest na długotrwały kontakt ze sprawcą przemocy. W ten sposób agresor kontroluje ją poprzez przymus. Doprowadza to do powstania u niej depresji, a także bezsenności, koszmarów i zaburzeń psychosomatycznych (triada pourazowa). Do tych efektów długotrwałego urazu dochodzą także: apatia, bezradność, nadpobudliwość i wtargnięcia, trudności w koncentracji,

⁴⁰ J. Kielak, *Przemoc w rodzinie*, „Życie Szkoły” 2010, Nr 1, s. 13.

⁴¹ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie..*, *op. cit.*, s. 67.

izolacja od innych oraz niska samoocena. Ofiara przemocy bardzo rzadko ujawnia złość wobec sprawcy, gdyż boi się zemsty. Dzieje się tak nie tylko w czasie, kiedy przebywa z nim, ale także po uwolnieniu się od niego.

Od dawna u ofiar przemocy domowej można zdiagnozować zespół stresu pourazowego określanego międzynarodowym skrótem PTSP, do objawów tego zagrożenia zaliczyć można bolesne powracanie śladów, paraliżu emocjonalnego, podrażnienie, paniczne unikanie tego, co przypomina wcześniejsze urazy, koszmary senne, bezsenność, wspomnienia oraz stany niepokoju oraz niezrozumiałe stany emocjonalne, somatyczne zamrożenie uczuciowe⁴². Ofiary często czują się tak jakby ich uczucia znajdowały się w stanie spoczynku, towarzyszy przy tym gotowość do nagłej ucieczki lub walki bez żadnego powodu⁴³.

Osoby dorosłe, które były w dzieciństwie krzywdzone i zaniedbywane, częściej skarżą się na różnego rodzaju dolegliwości fizyczne w dorosłym życiu: są bardziej niż inni narażone na chorobę niedokrwienną serca, udar mózgu, nowotwory, cukrzycę, depresje itp. Częściej niż inni sięgają po środki psychoaktywne, mają kłopoty ze snem, cierpią na zaburzenia jedzenia, podejmują ryzykowne zachowania, a czasem próby samobójcze⁴⁴.

Prewencja przemocy wobec kobiet

W Polsce w ostatnich latach bardzo dużo się zmieniło, jeżeli chodzi o zjawisko przemocy w rodzinie. Powstaje wiele instytucji i specjalistycznych placówek zajmujących się pomocą dla osób doświadczających przemocy. Organizowanych jest coraz więcej szkoleń, konferencji czy kampanii medialnych na ten temat.

⁴² L. J. Herman, *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*, Gdańsk 2000, GWP, s. 106-125.

⁴³ J. Kielak, *Przemoc w rodzinie*, „Życie szkoły” 2010, Nr 1 s. 13.

⁴⁴ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, *Zrozumieć przemoc*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009, s. 17.

Powstrzymanie przemocy domowej wymaga metod, które chronią ofiarę, odpowiednie instytucje specjalistyczne, ale podstawowym zadaniem jest wymaganie przemian z zakresu postaw przemocy w relacjach rodzinnych, również zmian społecznych, indywidualnych oraz spojrzenia na podstawowe prawa czy ingerencję w rodzinę⁴⁵.

Zapobieganie przemocy wymaga ogromnych działań. Jeżeli już zdiagnozujemy zjawisko przemocy w rodzinie i zostanie ono ujawnione, można podjąć formy pomocy ofiarom w formie programów terapeutycznych, czyli interwencje wobec sprawców i ofiar przemocy, indywidualne i grupowe formy pomocy. Ważne jest też zaangażowanie mediów w nagłaśnianiu tego zjawiska, co pozwala na szybsze rozpoznanie patologii i przerwanie czasem wieloletniej utajnionej tragedii rodzinnej⁴⁶. Samo karanie sprawców przemocy nie daje zbyt wiele, gdyż to nie zmienia jego sposobu działania i myślenia. Po odbyciu kary sprawca wraca do swojego domu i zazwyczaj w taki sam sposób zachowuje się względem innej osoby, co prowadzi do ponownego stosowania przemocy.

Trzeba podkreślić również, że jeśli ofiara przemocy w rodzinie nie otrzyma pomocy zewnętrznej, to jej szanse uwolnienia się z tej pułapki są nieduże. Dlatego bardzo ważne jest skuteczne działanie wielu instytucji i organizacji zajmujących się udzielaniem pomocy ofiarom⁴⁷. Zapobieganie przemocy w rodzinie powinno skupiać uwagę na trzech grupach: ofiarach przemocy, sprawcach oraz świadkach. Nie wolno beczynnienie przyglądać się, kiedy ktoś wyrządza krzywdę drugiej osobie. Nie można zezwalać na złe traktowanie, ból i cierpienie. Żadna osoba nie zasługuje na złe traktowanie. Obserwujemy coraz większy wzrost poziomu wiedzy na temat zjawiska

⁴⁵ E. Jarosz, *Dom, który krzywdzi*, Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2001, s. 74.

⁴⁶ S. D. Herzberger, *Przemoc domowa...*, *op. cit.*, s. 232, s. 129.

⁴⁷ K. Bodzioch, D. Poważa, *Policjant wobec ofiar przestępstw i przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2001, s. 10.

przemocy w rodzinie, metodach i sposobach pomagania tym rodzinom, mamy także coraz lepsze rozwiązania prawne w tych kwestiach⁴⁸.

Irena Pospiszyl, charakteryzując środki zapobiegania przemocy, przedstawia psychoterapię, którą dzieli na trzy grupy.

- Psychoterapia ofiary – przebiega ona przez kilka etapów, w pierwszym z nich chodzi o podniesienie poczucia własnej wartości; w drugim – odblokowanie emocji, zaakceptowanie uczuć agresji i złości wobec agresora, nauka umiejętności odreagowania powstałego napięcia. Trzeci etap to budowanie interakcji, bez względu na to czy ofiara będzie utrzymywać kontakt z agresorem, czy też nie.

- Psychoterapia agresora – obejmuje zmianę przekonań agresora na temat przemocy oraz poinformowanie go o konsekwencjach stosowania przemocy; nauka sposobów radzenia sobie ze stresem, opanowanie umiejętności kontrolowania gniewu.

- Psychoterapia małżeństw i rodzin – polega na spotkaniach rodzin i małżeństw z psychologiem celem rozładowania kryzysu, ujawnienia nieodpowiednich nawyków i zachowań oraz ich modelowaniu tak, by stały się właściwe.

Pomoc dla ofiar przemocy wymaga od terapeutów ogromnej wiedzy, umiejętności oraz cierpliwości. Często zdarza się, że kobiety po raz kolejny wycofują wniosek o ukaranie sprawcy, wierząc w to, że sprawca się zmieni i to był jego ostatni raz. Bite kobiety potrzebują dużo czasu na podjęcie decyzji o zmianie czegoś w swoim życiu⁴⁹. Praca z osobą stosującą przemoc ma ogromne znaczenie w systemie przeciwdziałania przemocy w rodzinie⁵⁰.

⁴⁸ D. G. Dutton, *Przemoc w rodzinie*, GWBM, Warszawa 2001, s. 206.

⁴⁹ A. Bakula, *Czego potrzebuje ofiara przemocy?*, „Świat Problemów” 2004, nr 1.

⁵⁰ B. Pilewska-Zajac, *Przemoc w rodzinie*, „Świat problemów” Warszawa 2011, nr 2 (217), s. 31.

Pomoc dla ofiar przemocy domowej udzielana jest zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym, i obejmuje wiele instytucji, m.in. służbę zdrowia, policję, prokuraturę, ośrodek pomocy społecznej oraz instytucje wyspecjalizowane do takiego typu działalności, tj.: Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie i Ośrodek Interwencji Kryzysowej⁵¹.

Pomoc społeczna świadczy usługi wspomagające, opiekuńcze oraz edukacyjne osobom, które ze względu na trudną sytuację życiową, wiek, niepełnosprawność lub chorobę potrzebują pomocy w codziennym funkcjonowaniu⁵². Jest to możliwe, gdyż oprócz pomocy finansowej czy rzeczowej pracownik socjalny może przeprowadzić wywiad środowiskowy, który umożliwi mu rozpoznanie sytuacji rodziny lub osoby. Na podstawie tych zebranych danych przygotowuje się plan pomocy i kontroluje efekt tych działań. Instytucje opieki społecznej pomagają w zbudowaniu niezależnego życia. Wykorzystują programy wsparcia w życiu publicznym, jak choćby program ochrony dzieci czy pomoc w poszukiwaniu mieszkania⁵³.

Zgodnie z ustawą o pomocy społecznej powiaty powinny prowadzić ośrodki interwencji kryzysowej, a Centra Pomocy Rodzinie - powinny podejmować działania profilaktyczne i pomocowe dla ofiar przemocy w rodzinie.

Realizując zadania pomocy społecznej, współpracują oni z organizacjami społecznymi i pozarządowymi. Głównym celem pomocy społecznej jest zapewnienie profesjonalnej pomocy rodzinom dotkniętym

⁵¹ B. Urban, J. M. Stanik, *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Katowice 2001, s. 79.

⁵² *Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku* (Dz .U. z 2004 roku, nr 64, poz. 593).

⁵³ M. Szpringer; E. Laurman-Jarząbek; A. Drapala, *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie*, Kielce 2005, s. 102-103.

skutkami patologii społecznej, w tym też przemocą w rodzinie.

Pomoc dla ofiar przemocy może występować w różnych formach i jest to np. pomoc prawna, wsparcie materialne, miejsca w schroniskach. Do innych możliwości wsparcia dla ofiar należą:

- telefon zaufania- jest to najczęściej pierwszy środek pomocy. Najczęściej linie te tworzone są w dużych miastach, lecz brakuje ich w małych miasteczkach. Telefon zaufania ma na celu poinformowanie ofiary o tym gdzie i jaki rodzaj pomocy może otrzymać⁵⁴. Zaoferują także niezbędną pomoc psychologiczną, prawną. Istnieje również możliwość interwencji, gdy dochodzi do zagrożenia życia ofiary.
- punkt konsultacyjny dla ofiar uzależnionych i ofiar przemocy domowej - polega na bezpłatnym udzielaniu porad osobom uzależnionym, punkt ten jest dla ofiar przemocy oraz dla sprawców, wskazuje profesjonalne placówki, które mogą udzielić pomocy. Współpracują z Prokuraturą, Poradnią Leczenia Odwykowego, Klub Abstynencki, Urząd Miasta⁵⁵.
- schroniska dla ofiar przemocy oraz schroniska rodzinne - zatrudnieni są tam prawnicy, psycholodzy oraz doradcy rodzinni. Udzielają oni pierwszej pomocy ofierze, prowadzą także różne programy terapeutyczne. Działania ich obejmują udzielenie pomocy dla ofiary, ale również zapobieganie następnym przypadkom⁵⁶.
- placówki medyczne – odgrywają bardzo dużą rolę w niesieniu pomocy ofiarom przemocy w rodzinie
- działania policji – policja często ma pierwszy kontakt z rodziną, w której dochodzi do przemocy. Jest to organ powołany do ochrony życia i zdrowia ludzi. Do zadań policji należy podejmowanie interwencji,

⁵⁴ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie...*, op. cit., s. 146.

⁵⁵ Ibidem, s. 146.

⁵⁶ Ibidem.

zabezpieczanie dowodów w sprawie przemocy, zapewnienie ofiarom doraźnej opieki.⁵⁷ Policja pełni szczególnie bardzo ważną rolę, ponieważ to od skuteczności przeprowadzonej przez nich interwencji zależy, czy pomoc udzielona przez inne służby będzie miała efekty⁵⁸. Z uwagi na brak odpowiedniego przeszkolenia niechętnie angażują się oni w sprawy rodzinne.

Według Andrzeja Siemaszko policyjne statystyki nie odzwierciedlają prawdziwej skali zjawiska przemocy wobec kobiet, ponieważ źródłem informacji na ten temat jest sam pokrzywdzony. Jeżeli ofiara nie zgłosi przestępstwa na policję, to w statystyce nie odnotowana zjawiska o popełnionym przestępstwie. Powodem tego może być: brak wiary w skuteczność policji, brak czasu, brak ubezpieczenia, ogromny strach przed sprawcą, strach przed odpowiedzialności karną, wstyd przed innymi osobami⁵⁹. Policyjne statystyki obrazują jedynie same zgłoszone przypadki, czyli te, w których doszło do interwencji domowej i sporządzona została tzw. Niebieska Karta. Dlatego pokazują one jedynie część, a nie rzeczywistą skalę tego zjawiska⁶⁰.

Jednak pomoc dla kobiet doświadczających przemocy ciągle jest niewystarczająca. Brak dostatecznej wiedzy na temat tego zjawiska, jego przyczyn i skutków oraz wyspecjalizowanej kadry do prowadzenia domów dla kobiet bitych sprawia, że kobiety te nie otrzymują pomocy, jaka jest im naprawdę potrzebna⁶¹.

⁵⁷ K. Michalska, D. Juszczyk- Kuźmińska, *Przemoc w rodzinie*, PARPA, Warszawa 2007, s. 35.

⁵⁸ M. Szpringer E. Laurman-Jarząbek A. Drapala, *Profilaktyka op. cit.*, s. 97.

⁵⁹ A. Siemaszko, *Kogo biją, komu kradną*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 13.

⁶⁰ J. Różyńska, *Niezbędnik pracownika socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2007, s. 47.

⁶¹ E. Kartowicz, A. Olubiński, *Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI*, Toruń 2003.

Wnioski końcowe:

1. Przemoc wobec kobiet jest zjawiskiem nie w pełni odkrytym, statystyki nie oddają skali zjawiska.
2. Przemoc wobec kobiet przyjmuje różne formy, ale każda skutkuje bolesnymi konsekwencjami. Mogą to być zaburzenia kontaktu, regresja, a także charakteropatie, wrogość wobec otoczenia czy skłonność do przestępczości. Na to, w jakim stopniu ofiara jest odporna na uraz psychiczny, wpływa wiele czynników wrodzonych, także sytuacja rodzinna oraz to, czy przemoc zaistniała raz czy wiele razy. Wielkie znaczenie dla powstania zaburzeń psychicznych ma powtarzanie się traumatycznego doświadczenia. Ofiary przemocy nieświadomie ulegają potrzebie powtarzania urazów psychicznych.
3. Należy skutecznie działać profilaktycznie i prewencyjnie. W związku z tym pomocne mogą być kampanie informujące o skutkach przemocy, rozpowszechnianie informacji o instytucjach niosących pomoc ofiarom, ale również agresorom, a także kształcenie specjalistów.

Piśmiennictwo

1. Aronson E., *Człowiek istota społeczna. Wybór tekstów*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.
2. Badora S., Czeredredka B., Marzec D., *Rodzina i formy jej wsparcia*, Oficyna Wydawnicza „IMPULS”, Kraków 2001.
3. Badura-Madej W.; A. Dobrzyńska-Masterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
4. Bakula A., *Czego potrzebuje ofiara przemocy?*, „Świat Problemów” 2004, nr 1.
5. Bielecki T., *Kto powinien obawiać się nowelizacji ustawy o przemocy w rodzinie*, „Świat problemów”, Warszawa 2010, nr 5 (208).

6. Bodzioch K., Poważa D., *Policjant wobec ofiar przestępstw i przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2001.
7. Brzezińska A., *Jak rodzi się agresja?* [w:] *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy*, A. Brzezińska, E. Honorowska (red.), Scholar, Warszawa 2007.
8. Czarnecka A., *Alkohol Alkoholizm i Przemoc*, Wyd. Polihymnia, Lublin 2004.
9. Drażek A., Drażek E., *Patologie naszych czasów*, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2007.
10. Dutton D.G., *Przemoc w rodzinie*, GWBM, Warszawa 2001.
11. Fenik K., *Terapia sprawców przemocy seksualnej*, „Niebieska Linia” 2002, nr 3.
12. Forward S., Frazie D., *Szantaż emocjonalny*, przekład M. Trzebiatowska, GWP, Gdańsk 2005.
13. Halicka M., Halicki J., *Przemoc wobec ludzi starszych. Na przykładzie badań środowiskowych w woj. podkarpackim*, wyd. Temida, Białystok 2010.
14. Herman L.J., *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*, GWP, Gdańsk 2000.
15. Herzberger S. D., *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*, PARPA, Warszawa 2002.
16. Hołyst B., *Wiktymologia*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2006.
17. Jarosz E., *Dom, który krzywdzi*, Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2001.
18. Jaroszewska M., *Przemoc ma różne odmiany*, „Niebieska Linia” 2000, nr 2.
19. Jaszczak-Kuźmińska D., Michalska K., *Zrozumieć przemoc*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009.
20. Jaworska E., Lorenc E., *Niezbędnik prokuratora*, Warszawa 2009.
21. Kartowicz E., A. Olubiński, *Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI*, Toruń 2003.
22. Kielak J., *Przemoc w rodzinie*, „Życie Szkoły” 2010, Nr 1 s. 13.
23. Kluczyńska S., *Zrozumieć sprawców przemocy*, Niebieska Linia” 1999, nr 3.
24. Kołakowska W., *W kręgu agresji, przemocy i brutalizacji życia. Wybrane zagadnienia*, Szczytno 2004.

25. Lewis-Herman J., *Przemoc-uraz psychiczny i powrót do równowagi*, GWP, Gdańsk 2000.
26. Lisowska E., *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Wyd. Akademia Świętokrzyska, Kielce 2005.
27. Makara-Studzińska M., Turek R., Iwanowicz-Palus G., *Ofiara-agresor, kobieta czy mężczyzna?*, „Zdrowie Publiczne” 2005, Nr 4.
28. Mazur J., *Przemoc w rodzinie - teoria czy rzeczywistość*, Wyd. „Śląsk”, Warszawa 2002.
29. Mellibruda J., *Istotą przemocy jest sprawowanie kontroli*, „Świat Problemów” 2005, nr 2.
30. Michalska K., D. Juszcak-Kuźmińska, *Przemoc w rodzinie*, PARPA, Warszawa 2007.
31. *Niebieska linia*, Dwumiesięcznik poświęcony problematyce przemocy, 1/48/2007.
32. Pawlas-Czyż S., Trawkowska D., *Istota przemocy interpersonalnej-praca socjalna z ofiarą i sprawcą*, „Praca Socjalna 4”, październik-grudzień 2002.
33. Pietruszka M., *Przemoc- wyzwanie dla świata*, „Niebieska Linia” 2002, nr 6. Pilewska-Zajac B., *Przemoc w rodzinie*, „Świat problemów” Warszawa 2011, nr 2 (217).
34. Rajska – Kulik I., *Kobiety maltretowane w związkach- czy posiadane przez nie zasoby versus deficyty osobiste wpływają na pomoc, którą otrzymują*, „Chowanna”, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
35. Rode D., *Gwałt w związku małżeńskim*, „Chowanna” Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
36. Różyńska J., *Niezbędnik pracownika socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2007.
37. Sasal H. D., *Przewodnik dla procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wyd. PARPA, Warszawa 2005.
38. Siemaszko A., *Kogo biją, komu kradną*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
39. Szpringer M., Laurman-Jarząbek E., Drapala A., *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
40. Urban B., Stanik J. M., *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Katowice 2001.

41. *Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku (Dz .U. z 2004 roku, nr 64, poz. 593).*
42. Widera-Wysoczańska A., *Mechanizmy przemocy w rodzinie z pokolenia na pokolenie*, Wyd. Difin, Warszawa 2010.
43. Wiciak I., Baranowska M., *Wybrane patologie społeczne. Uwarunkowania, przejawy, profilaktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2009.
44. Woźniak-Krakowian A., *Przemoc wobec rodziny. Próba psychologiczno- socjologicznego portretu sprawcy przemocy w rodzinie*, [w] G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.

